

РОМАНЪТ ЗА ЛЕВСКИ И НЕГОВАТА СЪЗДАТЕЛКА

Романът за Левски има интересна съдба, в която отчасти съм замесен и аз.

В началото на 70-те години, вече пенсионер и надхвърлил 70-те, бях натоварен от издателство „Български писател“ да подготвя за неговата серия „Български критици“ произведенията на проф. Ал. Балабанов по литературоведски въпроси. Работата беше сложна и трудна, тъй като нещата на Балабанов, както е известно, са пръснати по невъзможен начин във всевъзможни вестници и списания през последните 60/70 години. Сам проф. Балабанов бе вече над 15 години покойник.

У мен бяха събрани голям брой изрезки от негови печатни работи. Спомних си, че в 1938 се сключи договор с книгоиздателство „Хемус“ за издаване произведенията на Балабанов в 30 книги – 18 отделни сборника негови статии, всеки с отделно заглавие, предвиждаха се и преводите му от класически автори. Всичко щеше да излиза под моя редакция. Още тогава между нас се реши, че наред с мен ще помага в събирането на Балабановите работи и много активната по това време поетка и писателка Яна Язова.

Люба Ганчева, прекръстена на Яна Язова от Балабанов, се появи в нашата така наречена „развигорска“ група в началото на 30-те години. Това беше едно осемнайсетгодишно, изключително слабо и много високо девойче с мечтателно-загадъчни очи, което пишеше стихове. И много скоро издаде една, и после втора, и трета стихосбирка. В 1937 тя успя да убеди проф. Балабанов да поднови спрелия 10 години по-рано вестник „Развигор“. Яна Язова правеше огромни усилия да поддържа бойкия характер на някогашния литературен седмичник. Но не с особено голям успех – той малък по формат „Развигор“ успя да просъществува само 20 броя. Ситуацията по това време в България бе съвсем различна. А и ние двамата с

Д. Б. Митов – двете „логойчета“ от стария „Развигор“, както ни бе назвал в полемична статия Вл. Василев, – бяхме вече остепенени, отдавна задомени мъже: Митов издаваше своя седмичник „Литературен глас“, а на мен по това време ми бе възложено да редактирам списание „Подслон“, както и, по желание на автора, събраниите съчинения на Елин Пелин за „Хемус“. Тъй че съвсем ограничено можех да участвам в новия „Развигор“, а Д. Б. Митов – никак.

Все по това време по-малкият брат на проф. Балабанов, моят неразделен приятел, артистът Никола Балабанов, се ожени за Мила Ганчева, две години по-възрастната сестра на Яна Язова. Ние със съпругата ми им кумувахме. Живеехме в два апартамента един над друг в една и съща сграда на „Фритьоф Хансен“ 17. По-късно Н. Балабанов, който бе изключителен любимец на детската публика на Радио София, предприе да издава заедно с Яна Язова детското списание „Блок“, в което моите невръстни още момчета Иванчо и Цветанчо бяха постоянни герои. През тия години ние, двете семейства, се събирахме често в една от нашите квартири. Най-често присъстваше и Яна Язова, а понякога идваше и проф. Балабанов. Обсъждахме подготовката на предполагаемото издание на съчиненията на нашия учител за „Хемус“. Понеже Яна Язова след спирането на малкия „Развигор“ беше по-свободна и се нае да ходи в Народна библиотека да преписва необходимите материали, аз ѝ предадох и някои от моите изрезки от публикуваните статии на Ал. Балабанов, които бях събирал в течение на години.

Но скоро настъпиха неспокойни времена. Издаването на Балабановите съчинения не можа да бъде осъществено. Втората световна война започна, в 1943 и България се намеси в нея. А между това съпругата на Кольо Балабанов, Мила, почина. При мен е запазено сърдечното писмо на Елин Пелин до него по тоя повод от 11.VIII.1942: „Мъчно ни е за тая добра жена, за тая прекрасна душа, тъй рано и преждевременно отлетяла.“

Дойдоха бомбардировките над София, после Девети септември. Ние се пръснахме в разни посоки, загубихме се и с Яна Язова. Едва по-късно научих, че тя се омъжила през 1943 за виден инженер от Радио София – Йорданов. А към 1970, когато предстоеше да я потърся във връзка с издаване съчиненията на Балабанов вече от издателство „Български писател“, нашият учител беше отдавна починал. И нейният съпруг, с когото тя бе изживяла 16 хубави години, също бе починал в 1959.

Не бях се срещал с нея близо 20 години и ми беше малко неловко да ѝ се обадя.

Чувах, че през тия години тя живеела крайно усамотено, събирала при това не само произведенията на Балабанов, но работела още по-упорито върху някакъв исторически роман от епохата на Възраждането и преди всичко за Левски. Самият Балабанов ми казваше, че тя е пленена от образа на Левски, задълбочила се била в изучаване на новооткрити материали, не я интересувал външният свят.

Обадих ѝ се по телефона. Тя се съгласи с готовност да се видим, но ме помоли да ѝ съобщя точно кога ще отида, защото не отключвала на неугворени срещи. И още при първото отиване ми направи впечатление колко предпазливо се заключваше входната врата на нейния апартамент. След като вече се бях обадил предварително и позвъних, отвърте тя изтегли някакви предпазни съоръжения на входната врата, махна верижка и чак след това отключи да вляза. Пред мене беше не вече тънко, високо девойче от 30-те години, а доста внушителната фигура на 60-годишна дама, която ме гледаше със същите мечтателно-загадъчни очи. Тя ме посрещна изключително любезно, като стар, мил познайник, каза ми, че е приготвила някакъв сладкиш да ме почерпи. Разказа ми, че е продала между това половината от бащиния си апартамент, намиращ се на завоя на „Раковски“, срещу малката уличка „Рачо Димчев“. Живееше в останалата част със скромната пенсия на покойния си съпруг.

Веднага се вгълбихме в подготвяното издание на Балабанов. Помня, че тя ми показа 18 големи черни тетрадки, в които бе преписвала намерените негови публикации, съгласно някогашния план на книгоиздателство „Хемус“, отделни папки с карикатури на Ал. Балабанов, негови снимки и изрезки, между които и моите, които ѝ бях дал някога. При обсъждането на предполагаемото издание ѝ казах, че искам да посоча за всяка работа къде е публикувана първоначално, откъде е взета. Но ето, за малкото, но прекрасно есе „Силата на танца“, посветено при това на нея, текстът на което вземам от юбилейния сборник на Балабанов от 1934, не можах да установя къде е публикувано първоначално. Тя с известна гордост ми обяви, че може да ми разреши загадката: в печатна програма за спектакъла на танцовия ансамбъл „Боденвизер“, устроен от Михаил Кремен в София през 1929.

Държанието ѝ при нашите разисквания бе спокойно, разсъдително, нямаше като че ли и помен от някогашната устремена към завоевания в живота тръстикобразна девойка. Даде ми всички изрезки, които поисках. От дългогодишен опит с литературни текстове знаех, че не бива да се опира човек на преписи от ръка. Затова не пожелах да се ползвам от нейните ръчни преписи. Разделихме се с обещание, че срещите ни ще продължат.

До завършването на моята работа върху първия том на Балабанов, струва ми се, че се срещаме още 34 пъти все в нейното заключено като крепост жилище, все в същата стая, която имаше вид на хол с малка приспособена до него кухненска ниша. Но вече в следните срещи Яна Язова започна да ми разкрива и своята работа през годините, когато не бяхме се виждали. Завършила своя голям роман в дългогодишно творческо напрежение. Имала при това пред очи и указанията на бележития изследовател на Възраждането, на Калофер, на българската книга и неуморим библиограф Никола Начов (1859–1940). Няколко пъти преписвала романа си, накрай се решила, поощрена от Георги Караславов, да го представи в издателство „Народна култура“. Толкова повече, че и писателите Димитър Талев и Георги Томалевски, на които прочела откъслечи, били много положително впечатлени и се наели да го рецензират за издателството. Показа ми и самите доста внушителни за мен папки на ръкописа. Но поради внезапно възникнали въпроси около положението на авторката, както и поради някои недъзи на тогавашното наше книгоиздаване, романът не могъл да излезе тогава.

Между другото Яна Язова ми показва готов ръкопис на една книга с афоризми на Балабанов, озаглавена „Сол и пипер“. Тя бе работила продължително, за да разпреди тематично към петстотинте афоризми на групи, пред всяка група бе възпроизвела по една подходяща карикатура на Балабанов. Книжката бе снабдена с послеслови на Александър Божинов и на Симеон Радев. При това Яна Язова не желаше да излиза с името си като съставителка, а бе поставила едно фиктивно име. Предаде ми ръкописа и ме помоли да уредя издаването му. Опитът ми обаче с издателство „Наука и изкуство“, с което работех по това време, бе отклонен, за съжаление.

Тия мои възобновени разговори и отношения с Яна Язова приключиха, когато през есента на 1973 ѝ поднесох първия том от

излезлите съчинения на Балабанов и моята книга „Живот с книги“, излязла по същото време. По този повод Яна Язова ми изпрати на 29.IX.1973 сърдечно писмо, което тук предавам почти изцяло, тъй като то е едно от последните ѝ литературни проявления:

„Драги Тошо Боров,
Получих твоята книга „Живот с книги“, която ме много радостно изненада.

Тази том, който „засяга такъв широк обхват от въпроси и мисли“, който не е книга за четене, отдавна чакам като компас, с който се плува по море.

Който се заемал веднъж да работи с книги, знае къде е това море, но още по-добре знае, както обясняваш със свои думи в предговора на книгата, как се сяда в лодка и как се тръгва без компас в него.

Благодаря ти от все сърце! Ти си написал и съставил тази книга за такива като мене!

В рецензията на моите три книги „ПРИМЕРИ“ – от Левски до Шипка, изготвена по поръчка на Писателския съюз, главният рецензент, покойният г. Димитър Талев, е установил моя непосилен труд за едно тридесетилетие, литературно, да документирам епохата на ВЪЗРАЖДАНЕТО.

Отначало, около десетилетие и половина, се движех с лодката си в строго определената водна зона на Възраждането. Но с откриването на тия и ония документи започна да се налага сравнението и любопитството към друго подобни лица, народи, епохи...

И тъй пред самотния в лодката пътник се явява онова страшно нещо, от което той, както казваш и ти, не може вече да се отърве. Връщане назад няма. Няма обаче и уредите, сигурността, компаса.

И ето че един такъв самотен пътник у нас се сдобива с толкова необходимия нему, нужен и полезен уред.

Ти си първият! Не спирай! Ти трябва да дадеш още много полезни уреди и пособия, за да може сигурно и далеч да се плува у нас за доброто и славата на България!

Още веднъж ти благодаря не само за сърдечното и топло посвещение, а и за този за мене много скъп и полезен подарък!

С много добре оформения, избран и коментиран I том от съчиненията на Ал. Балабанов ти ми направи не по-малко добро.

Видял си с очите си, знаеш моите големи усилия двадесет години вече да издирвам, да установявам, да събирам, да преписвам

на ръка дълги полуизличени коли от разпиляното книжовно наследство на нашия учител.

В летен пек, а срещал си ме и в най-жесток януарски мраз в Народна– библиотека, до късна вечер, дълги години заета с тази голяма грижа, следвана като сянка по петите от завещанието на нашия учител, което повелително изискваше от мене събирането и съставянето на обозначените в него тридесет книги

Видял си това неумолимо повеление, което двадесет години ме е изпълвало с усилена работа и непосилен страх, че няма да ни стигнат време и сили да бъде изпълнено.

Сега, когато гледам пред себе си събрания огромен материал, към който ти си се отнесъл с такава топла благодарност в книгата си, и като гледам твоя I том от избраните съчинения на Ал. Балабанов, въпреки че, както и ти казваш, материалът не е могъл да бъде подреден според *списъка на завета*, аз се чувствавам, сякаш ти сваля един огромен товар от моите плещи.

Едва сега си отдъхвам от преживяното напрежение и страховете, прекарани през тези 20 години, и въпреки нетърпението, което изпитвам, с по-леко сърце очаквам *втория и следващите* томовете.

... Интересно е, че ние, без да сме се виждали и споделяли плановете през тези десет години, сме се занимавали с едни и същи мисли и чувства, които дойде време да срещнем понастоящем в тия две книги.

Ти си изразил същото нещо тъй хубаво, макар и с други думи, в своето посвещение на книгата:

Че ние сме тези двама пътника, десетилетия вървели по двата бряга на една река.

Сърдечни поздрави на Тина. Още веднъж с големи благодарности.

Ваша Яна Язова“

Вижда се, че тя е държала много на това писмо и затова е запазила в архивата си машинописен препис от него със старателно нанесени ръкописни поправки.

Можеше ли тя да предполага, че това ще остане последен знак на зрялата и все още вгълбена в себе си дама, която търси да разгадае загадките на живота?

Само няколко месеца по-късно най-неочаквано ми се обадиха, че Яна Язова е намерена мъртва в апартамента си, след като трупът ѝ е пролежал доста продължително време в горещите летни дни

на 1974. Наложило се пожарната команда да разбие прозореца отвън, за да влезе и изнесе от апартамента разложения вече труп. Опитът ми чрез Г. Караславов да алармирам Писателския съюз за спасяване архивата на Яна Язова не можа да се осъществи, както исках, въпреки че бях назначен уж за член на съответната комисия. Тогавашният юрисконсулт на Съюза, който очевидно гледаше да ме отстрани от участие в комисията при вдигането на архивата, ме отпращаше с всевъзможни извинения, докато ми съобщи накрай, че се било наложило бързо вдигане на нейните материали без мое присъствие, след като забраната на прокурора била вдигната.

На погребението на Яна Язова присъствува освен мен само Багряна, изпратена от Писателския съюз, и няколко непознати мен възрастни хора. Нямаше речи, набързо спуснаха ковчега, като че ли погребваха самоубийца.

След известно време отидох в Държавния архив, в приземието на Съдебната палата, дето ми показаха неотдавна донесените книжа от апартамента на Яна Язова. Те не бяха още обработени. Моето впечатление бе, че това е много по-малко, отколкото бях виждал в жилището на поетката. Не можах да видя между тях и окончателния препис на романа, който Яна Язова ми бе показала при една от нашите срещи.

Минаха десет години, нищо не се чуваше за романа на Язова дори след публикуването през 1982 в „Пулс“ на един разговор по този въпрос с някогашния рецензент на творбата Георги Томалевски (срв. и моята статия във в. „АБВ“ „Ненамереният роман“, бр. 46/306 от 13.IX.1984). Но ето че един млад човек с литературни интереси се зае и успя да издири ръкописа на смятаното за изгубено произведение. Тая история ще разкаже сам той в послеслова към настоящето издание.

От публикуваните досега в печата откъслечи от романа виждам, че Яна Язова, понесла немалко удари в живота си, е успяла с епическо спокойствие да се вгълби в съдбата, в мисията на Апостола. Колко силен дух е бил нужен на тая изстрадала душа, за да успее в своето усамотение да изобрази, да възкреси в слово живота на своите герои от епохата на Възраждането! Колко поразително например е показано величието на Левски пред бесилото. То може да се сравни с Толстовото описание в „Боговото и човешкото“.

И ако днес сред почти необозримата литература върху Левски, научна и квазинаучна, както и опити за поетическо възкре-

сяване, потърсим да се опрем на нещо повече от стиха на Ботев, който видял край град София черно бесило „и твой един син, Българю, виси на него със страшна сила““ ние бихме посочили неговията, но толкова по-убедителна книга на Николай Генчев „Левски, революцията и бъдещият свят“ (1973). Там е казано: „Като никой друг Левски обладава най-добрите качества на българското племе. В него трепти реформаторският замах на Бориса I, историческата решителност на Симеона Велики, себеотрицанието на богомилите, дръзновението на Ивайло, екзалтацията на Паисия, гордостта на Раковски.“

И когато в усилията на нейните самотни часове Яна Язова се стреми да проникне в духа на Левски и да възкреси неговия „еднократен образ, той се явява пред нея именно такъв, какъвто го е видял по-късно Николай Генчев. Смятам, че българският читател ще се съгласи с мене.

Тодор Боров
Бояна, август 1986

БУРЕН КРЪСТОПЪТ

За да навлезем в събитията, които описваме в тази книга, трябва да се запознаем с Балкана, който се простира по цялата ширина на България.

Това е старият *Хемус*, за който Омир казва, че по най-високите върхове на тази планина лежи сняг през повечето време на годината. Упътен от това изказване на Омира, Филип Македонски, приемник на Филип завоевателя, предприе в 181 г. пр. н. е. едно изкачване на *Хемус*, като се надяваше да види от неговото снежно било едновременно двете морета – Черно и Адриатическо, – реката Дунав и Алпите.

Любознателният Плиний – който знаел толкова много, че едва ли има някой въпрос върху естеството на природата, без той да се е изказал върху него, но тъй като искал още едно нещо да узнае, стигнал дотам, че приближил с кораба си до изригналия Везувий и загинал пред потъналия в лава Помпей – казал, че *Хем* (*Хемус*) е най-високата позната планина, далеч по-висока от Олимп, Пинд и Кавказките планини, че неговата височина достига до 6000 крачки и събира всички студени ветрове.

Навярно поради последното твърдение някои разправят, че *Хемус* носел името на младия богочовек *Хем*, син на *Борея*, бог на бурния североизточен вятър, който живеел на тази планина. Спохождан често от своя бурен баща, *Хем* бил твърде тачен от жителите на Тракия, защото умее да привлича бащината си любов с добри и любезни обноски, като по този начин задържал на планината североизточните хали и се съгласявал да живее в преспи вечен сняг, докато Тракия цъфтяла и връзвала плодове в тихо и слънчево време.

Благодеянието, което Хем е сторвал на своята земя, може да се измери само с двата стиха на Вергилия:

Кой би ме пренесъл в хладните долини на Хема
и там да почивам под сянката на вековни лесове!
O, qui me gelidis convalibus Haemi
sistat et ingeuti ramorum proteget umbra!

Друго предание от паметивека твърди, че Хем бил тракийски крал, а жена му се казвала Родопа. Прокълнати от боговете, тези владетели на Тракия се превърнали в две планини, легнали успоредно една до друга в своя земя – едната *Хемус*, другата *Родопи*.

Някои езиковедци твърдят, че *Хемос* (Хемус, Емус, Еминента) *aimos*, *Haemus* – идело от старотракийското аксма – гора и *himvn* – покрита със сняг. Един остатък от ония названия било името на нос *Емине*, с който величествената тази планинска верига завършва в Черно море.

Но още едно предание разправя, че Хем, което значи на гръцки *аима* (хема) – кръв, носел името си от кръвта на разкъсания от Зевса обикновен човек Тифон, който достигнал върха на тази планина, за да влезе в небето, защото копнеел за безсмъртие. Ала бащата на безсмъртните, домовладиката на небесата, хванал неканения гост на небесния праг и го захвърлил върху острите скали.

На тази планина обаче не се е проляла само кръвта на копнеещия по безсмъртие обикновен човек Тифон, а още на неизброими пълчища хора, които с копия и мечове в ръка са се мъчили да я преминат от север към юг и от изток към запад.

Своето име *Кървава* трябва да е спечелила, когато нейната съдба да бъде вечно полесражение е станала очевидна за всички народи, които са я владеели.

Българите и до днес я наричат *Стара планина*, но *Теофан*, когато е писал през VII век за завладяването на „седемте славянски племена“ и основаването на старата българска държава, казва, че първобългарите и споменатите славянски племена са наричали голямата планинска „верига“ *Веригава* (*Berevgaba*).

Анна Комнина подир три века в своите писания е споменала същата планина под средновековното име *Zugo3* (*Зигос*), „така наречената от местното население „*Зигос*“.

В 1094 г. тя пише за Липенион, малко градче при подножието на *Зигос*.

Сто години по-късно, когато се е сключвал мирът с българите, Никита Хониат в самото обръщение на словото си към византийския император Алексий III Ангел нарекъл българския цар „*владетел на Зигос*“.

През същото столетие в една възхвала до епирския деспот заради неговата борба с латините и скитите, се казва: „*Хемус, който обичайно бива назоваван Зигос*.“

Пак по същото време в съборното решение на епископите, подчинени на Димитрия Хоматиян, охридски архиепископ, се е споменавало за българите, обитатели на старопланинските области (ει`νθη σαvηρα τον Ζιγου`).

Че *χιγον*3 на старогръцки е означавало *верига*, свидетелствал следният стих на византийския поет Мануил Фил, написан през 1278 г.:

*След малко време той покори целия Зигос,
като обвърза неукротимите дръзки и
самовластни люде [с вериги – χιγονι`3]
на робска служба, защото той трябваше
първом да пожъне класовете, а после
да се труди да заравя смето.*

В по-ново време *Зигос* е означавало за гърците „планинска верига“.

Античното схващане за тази „планинска верига“ е било, че нейните свързани едно с друго планински възвишения от различна височина са се простирали от Черно море до най-западните европейски земи.

Същото схващане за *Зигос* намираме и у Анна Комнина: дълга планинска верига, която започва от Черно море, излиза на Апенинския полуостров и достига чак до митичните Еркинийски лесовете.

За същата непрекъсната планинска верига е писал в своята „Ромейска история“ и средновековният византиец Никифор Григора.

Тази представа за Стара планина е накарала далматинеца Вранчич през 1553 г. да нарече „величествената планинска вери-

га *Catena mundi*“, която се простира от Пиренеите до Несебър на Черно море.

Поведен по него, католическият епископ от Чипровци Петър Богдан в своята релация от 1640 г. нарекъл тази планина *Хемус*, или както я наричат италианците *Световна верига*.

Джакомо Кантели от Виньола в своята карта, издадена през 1689 г., е отбелязал дългата планинска верига не само с горните имена, но навярно поради сребърните руди в Чипровско под следното наименование: „*M Nemo Monte argentaro, o di Castegnes e Catena del Mondo o lim aemus Mons.*“

Когато турците дошли на полуострова, назовали планината *Балкан*, което ще рече това, което са означавали *Зигос* и „*Catena mundi*“, а именно „планинска верига“, „голяма планина“, „верига от стръмни планини“.

Имената, които тази планина е носила през вековете, далеч не показват колко различни племена и народи са минали нейните проходи.

Траките я наричаха *Хемус*, а по тях се научиха да я наричат така *илири*, които също смятаха себе си за най-стари жители на полуострова, *одриси*, които заедно със своя цар Севтес напуснаха малкото си гнездо около Одрин и направиха своя държава върху земите от Византион до Струма и от Абдера до Дунав, *трибалите*, които притиснати от илрийците, бяха достигнали вече отвъд Искъра, а тъй я наричаха дори и скитниците гети.

За елините тя бе и си остана *Хемус*.

Филип Македонски, завоевателят, към *Хемус* поведе своите македонци през 342 г. пр. н. е. и като водил тригодишна война в неговите приходи, стигна Дунава, оставяйки зад себе си безсмъртните творения на своя колонизаторски дух, най-хубавото от които си остана македонският град на трите хълма в Тракия – *Филипопол*.

Като *Хемус* я приветства и неговият велик син Александър, когато дойде подир неговата ненавременна смърт да усмирява трибалите и гетите и когато я премина с кръвопролитни сражения до Дунава, защото той до такава степен се възхищаваше от всичко елинско, че нарече себе си „син на елините и македонците“, въпреки че бе македонски цар и победи елините с оръжие в ръка втори път след смъртта на баща си Филипа, който ги покори веднъж.

След смъртта на Александър започна движението на *келтите*, които се спряха, ала за едно кратко време, на *Хемус*, изградиха си до-

ри и своя крепост Тила, от която остана да си съществува с векове в полите на планината едно незабележително с нищо селце Тулово, за което никой не помислюва даже, че е било някога престолен град с дворци, изпълнени с войска и пълководци. Увлечени от своя скитнически нагон, следвайки ония от своето племе, които бяха стигнали вече през днешни Франция и Англия в Ирландия, келтите се задвижиха на юг и през Македония изпълниха цяла Елада.

Само три непълни десетилетия преди н. е. римлянинът *Марк Крас* първи сложи крак на южния бряг на Дунава и превърна равнината до голямата планина в римска провинция *Moesia*. Сто години по-късно друг един *Марк* на име още *Лукул*, с изпъчени гърди пред своите тежко въоръжени войници, победоносно мина проходите на *Хемус*, за да завладее кръстопътя на народите. Неговите войници нарекоха планината *Хем* и дълги векове я имаха за своя.

По това време *бесите*, за които се смяташе, че от паметивека поселяват Родопа, които бяха посрещали приятелски *Александра Велики* в своето високо планинско светилище при *Баткун*, подир около четиристотин години, тъкмо по това време, когато *Лукул* слезе в Тракия, ако може да се каже за народи, че се карат, караха се яростно до кръвопролитие със своите съседи *одрисите*, което впрочем те си правеха винаги досега без особена вреда за себе си. През туй време *одрисите* нарастваха, охраняваха се и простряха членовете на своето извънредно напълняло туловище до Дунава, ала в земята на *бесите* не смееше да влезе нито един *одриски* войник. И *бесите* през туй време не бяха зле. Имаха си своите руди и си промиваха своето злато в три планини и си бяха пак най-прочутите рудари на полуострова. *Желязо* копаеха в *Родопите* и *Средна гора*, а *мед* при сегашна *Пещера*. *Магнитожелезен* пясък промиваха под днешна *Рила*. Техните златни мини бяха скрити в непроходими пущинаци. Та и *бесите* не чувстваха нужда от нищо, нито от храни, нито от – покъщнина, дрехи и домакински съдове, нито от златни украси и пари, но те се караха с *одрисите* по силата на един дълговековен навик, а по това време *Марк Лукул* бе слязъл вече в Тракия.

Когато двете враждуващи племена се хванаха за своя щит, бе станало вече късно. Тяхната разпра ги беше замаяла дотолкова, че първото столетие ги завари покорени от Рим.

А *Рим*, наистина това беше той, стоеше вече здраво стъпил на полуострова. Които му се противопоставяха за по-дълго време,

сполучиха зла съдба. Такава зла съдба постигна *трерите* и *тилатаите*, най-крайните от тракийските племена към Искъра, а най-вече *сердите*, които бяха народ здрав, могъщ и от дълго време господаруваха в своята столица Сердика. Сердика бе защитена от околоръстна стена с дебелина до 4 метра, с 4 кръгли кули в диаметър от 6 до 16 метра. Те се възвисяваха на склона на едно плато високо над равнината, която бе осеяна на всички страни с погребалните могили на сердите. Тяхната столица бе кръстопът на народи и на богатства. Нашествениците винаги биваха посрещани с насочени стрели от кулите на крепостта. Тъй бидоха посрещнати и римляните. Но защитниците този път не бяха съгледали, че щастieto лети с римско копие в ръка пред римските легиони. Сердика падна в развалини, сердите станаха пленници, но пленници-ужасни, показвани от илири и траки, което ще рече от изтока и от запада, като страшилища на полуострова. Тяхната дълга съпротива биде наказана от победителя. Мъжете серди бяха посечени, ала оставени живи. Посечено бе това от тях, което им бе пакостило. Те бяха оставени без ръце.

От двете страни на Хем препускаха вече тежковъоръжените римски конници. Римски пълководци преминаваха проходите от север към юг и от запад към изток, а самозвани императори събираха войски на изток и отиваха на запад, за да се коронясат в Рим. Истински императори излязоха от Рим и след дълго пътешествие стъпиха във владенията на Хема като на своя земя.

Такъв посетител легендата разправя, че в 61 година бил сам *Нерон*, който пристигнал с войски, въоръжена свита и хиляди слуги „*при своите роби да излиза да нее като невец-артист*“, както пише един елин философ. Всички му ръкопляскали и му викали: „*Велики господарю, славни артисте и мощни невецо! Твоят ум и твоят глас нямат равни в цялата империя!*...“

Обзет от възторг за добрия прием на този град, който най-много викал и хвалел песните му, Нерон връчил мраморна плоча със следния надпис:

„*Лабете тен елевтериян!*...“, което щяло да рече: „*Вземете си свободата?*“

Но тъй като далече всичко наоколо, додето стигали познанията на освободените граждани за границите на света, било римско, те не знаели какво да правят със свободата си и му я върнали назад като нещо, което не може да се употреби.

Осем години по-късно *Муциян* тръгна начело на източните войски от Византия през Тракия, Мизия и слезе в Горна Италия да унищожи императора Вителия, който казваше, че най-хубавата миризма е миризмата на един разложен труп, ако той е бил негов враг.

Ала на *Хем* скоро пристигна друг император – *Траян*, – който остави името си на цветущи градове, на укрепени с високи зидове и кули кръстопътища, на дълбоки и запазени отвред планински проходи, какъвто е днешният *Троянски*, надлъж и шир прокарани пътища, които се превръщаха в най-животворните артерии на света. По тези животворни артерии тръгна да тече здравата кръв на народите, кертвани със стоки, храни и скъпоценности, украса на човешкия дух, каквито не бяха виждани от векове.

Но тази здрава кръв много скоро биде връхлетяна от бацилите на нови нашествия, които като многохилядни пълчища се появиха на Дунава и като унищожителна зараза се вляха и разпространиха далече по широките и настлани с камъни пътища на полуострова.

Тази опустошителна зараза носеше името на *Алариха*, който предводителстваше своите *вестготи* по такъв начин, че по настланите широки пътища камъните хвърчаха под копитата на конете им, а вързани с въжета, зад опашките им се подмятаха обезумели пленници или разкъсани трупове.

По техния път крепости зееха празни, а кулите се сриваха без защитници. Четири цели години нашествениците вилняха от двете страни на Хема, опустошиха Цариград, минаха през Термопилите и като нямаха какви богатства да дирят от елините, отидоха, та разграбиха Рим.

Вестготите на *Алариха* не бяха още забравени, когато жителите на полуострова разбраха, че те са били само вестители на нещо още по-ужасно. Техните богове им бяха изпратили *Алариха* като предупреждение, че след него иде *Атила*.

Ако *Алариховите* войници бяха унищожителна зараза, то *хуните* на *Атила* бяха замлетресение. Най-силните крепости седем години трепереха под ужасния тропот, който произвеждаха с малките си копита техните ниски коне. Землетресението срина до основи *Uрiа Сердика*, *Аркадопол* и великолепия *Филипопол*, който римляните наричаха *Тримонциум*. Вън от разрушените крепости, както бе около Ниш, полето надалече се белееше от сухите скелети на изклани граждани. Грозни, свирепи, наглед безформени варвари, къси и прегърбени, с врат дебел, втъкнат между две дебели ра-

мена, глава голяма и обла и очи малки, но пронизателни, както ги описваха летописците, хуните се обличаха с груби платове и с кожи на животни, за които изгънчените византийци с ужас разпратят, че бивали оставяни да прогният върху гърбовете им.

Кръвожадни, жестоки, свирепи, постоянно пияни от киснатото кобилешко мляко, те не можели да се задържат на Хема, защото били навикнали да живеят на конско седло, върху което ядели, пиели, спели и държали военни съвети. Всеки покрив за тях значел гроб. Те дошли и като черна вихрушка отминали кръстопътя.

След тях в проходите на Хема се биха *остготи, славяни и авари*. Едни останаха. Такива бяха „*седемте славянски племена*“, за които споменава Теофан при основаването на първобългарската държава. Тези племена живееха в големи задруги и колкото бяха тихи, смирени и почитателни в мирно време, толкова хитри, храбри и войнствени – през време на война. Когато враг ги настигнеше при езеро или блато, те лягаха неподвижно във водата, като дишаха през кухите цеви на тръстиките, а когато врагът отминаваше, го нападаха в гърба и поразяваха.

Тяхно беше изкуството и на стенобитните машини. Крепостни стени се разтърсваха и сриваха при тяхното появяване.

Други отминаваха бързо, тласкани от изпора на идещите след тях, а трети паднаха като камъни на морското дъно, за да бъдат залени от нова вълна, каквато съдба постигна *апсинтите, дероните, ореските, тинтеите и дерсеите*. Изчезнаха и веселите асти, които си припкаха по брега на морето и чакаха буря да изхвърли някой кораб, за да го оберат. Те бяха морски разбойници, да, но кому се зловидеше тяхната весела игра с изхвърлените морски черупки? Изчезнаха под напора на новите вълни още и *вайнитите* – славяни и техните съплеменни *драгувити*.

Отчаян от толкова нашествия, слисан от натрапници гости, които постоянно сновяха из неговите земи и минали веднъж проходите на Хемус, настаняваха се кой където свари на полуострова, а щом им се напомнеше, че тяхното посещение е траяло вече неприлично дълго време, хващаха се за мечовете си, в 512 г. император *Анастасий* построил прочутата своя Анастасиева стена по подобие на Китайската, от Пропонтида (Мраморно море) до Черно море, дълга 280 стадии, или два дена път.

Неговата стена обаче не можа да възпре аварите, които бушуваха десетина години с огън и меч из полуострова, нападаха Цари-

град, сринаха последните римски крепости, превърнаха с копитата на дивите си коне в непроходими урви последните римски пътища, изклаха останалите римляни и прогониха последните римски войници от полуострова.

Хем отново стана *Хемус*.

От Сингидинум (Белград) до Добруджа, във всичките балкански проходи и Тракия, разорителната война с аварите бушуваше навред, додето небето каза най-сетне: *стига!*

Старият хаган на безмилостните авари чу по един страшен начин тази дума, изправен сред своята шатра под столетните дъбове на *Хемус*. Пред очите му легнаха едновременно покосени от смъртта, телата на неговите седем сина.

„*Чума!*...“ – викаше с ужас магесникът, който бе едновременно и лечител на войската. С оскубана коса, издигнал в ръка дървени фигури, натопени в кръвта на животно, заклано при изгрев слънце, той трепереше от глава до пети и с литания обикаляше седемте млади жертви, прострени върху мечите кожи на земята.

Старият хаган го чу и като че ли събуден от някакъв страшен сън, поклати отрицателно глава:

„Славата на аварите свърши!“

Тази нощ той склучи мир с Византия и тръгна назад да погребва седемте си сина зад Дунава.

Когато се прехвърлиха през голямата река, неговите воини, останали без вождове, бидоха покорени от *българите*, които се бяха изправили вече на Дунава.

С първото си появяване на полуострова тия *българи* внушиха ужас у ромеите, които бяха чували вече навред тяхното име: „*terribles toto orbi bulgares*“, което ще рече: „страшните за цял свят *българи*“.

Много племена, народи минаха и заминах по този бурен кръстопът, обаче *българите* дойдоха и останаха.

Те всички бяха равни помежду си и с каквото достойнство носеха оръжие, с такова спокойствие търпяха глад и студ. Когато се хранеха само с кобилешко мляко, конете им издържаха дълго време без храна. Те спяха на конско седло, с оръжие под главата си и се насищаха с военни подвизи.

Кой гради дом на кръстопът? Но *българите* изградиха своя дом на кръстопътя и се заеха да го защитават.

През следущите столетия от Дунава връхлетяха варяги, племе, което имаше вече *Рюрика*, а на своя страна победата и предопре-

делението. То бе съединило вече фините и славяните в едно велико руско царство.

Като минаха стремително проходите на Хемус, гонейки пред себе си всичко българско от изток към запад, те изгориха Филиппол, който славяните бяха нарекли Пулпудева, а българите Пловдив. Върху развалините на опожарената крепост бяха отсечени 20 000 глави, а Византия гледаше това, потриваше ръце от възхищение и се готвеше.

За нея варягите бяха това, което бяха и останалите нашественици, които бяха минали пред очите ѝ през проходите на Хемус. Тя се боеше само от българите. Веднъж българите победени и изласкани от варягите далеч на запад, тя можеше да се надява сега, че и варягите ще се понесат на свой ред по пътя на нашествениците. Тъй и стана. Византия бе приготвена. Когато започна тяхното отстъпление, тя нахлу с всичките си полкове, които имаше на разположение в проходите на Хемус, наричан от местното население *Зигос*, но сигурността, поначало отречена на всеки кръстопът, осуети нейните планове.

На прогонените българи се роди един велик цар на име *Самуил*. Той проведе своите войски от западната страна на полуострова срещу византийските войски, порази императора Василия, възвърна си всички български земи, възвърна си своя Хемус, своята Стара планина, завладя с победоносни битки на запад и Драч, цяла Албания, областта Зета, Катаро и Дубровник, Босна и Рашка.

Цели 16 години военни подвизи се зловидиха на променчивата съдба на героите, а още и на тази капризна владетелка на полуострова, такава каквато трябваше да бъде една разпоредителка на всеки кръстопът, и тя отвърна от него своето лице. В един ден 14 000 души Самуиловите войници паднаха в плен у византийците. Император Василий заповяда да избодат очите им и да ги възвърнат на българския цар.

...А подир черната сляпа редица на българските безоки войници, която идеше с пълзение и се извиваше от хоризонта, идеше с пълзение Византия. За цели 176 години Дунав отново стана нейна граница. Сега тя имаше на ума си миналото и кроеше планове срещу всички нашествия. Но спокойствието, поначало отречено на всеки кръстопът, осуети нейните планове.

Византийският летописец *Аталиата* пише, че в 1053 година император Константин IX Мономах повел войска и пълководци към *Зигос* на борба с печенезите.

За война със същите печенези пише 40 години по-късно и Анна Комнина, когато описва потеглюването на баща си Алексей Комнин от Пловдив начело на византийската войска, която трябвало да премине пеша цялата теснина на *Зигос*.

И ето че на Дунава отново се появиха едни странни конници. Те можеха да се уподобят на покрити с желязо кентаври, с щитове, които държеха пред себе си като железни корита, с шлемове като железни кофи, натъкнати върху главите им до раменете, отпред с изрязани две малки дупки, от които святкаха две страшни очи. В железните си ръце тези конници държеха копия, ковани като че ли за исполини, ала върху железните им гърди се мъдреше пришитото нещо скромно, направено от бял плат, а това нещо бе един обикновен *кръст*.

Това единствено скромно нещо, върху гърдите на железните кентаври, а именно този обикновен кръст от бяло платно, бе тяхното име, символ на тяхното сдружение, смисъл на тяхната жертва.

Хемус, или Зигос, видя първите *кръстоносци*. Това бе годината 1096. Това бе рицарят Валтер, тръгнал подир пламенния позив на монаха Амиенски, с първите отреди на „*безвъзвратно закълнатите*“, да освободи Божигроб от мохамедански ръце.

Неговите проходи тътнеха от железните стъпки на 40 000 нашественици, които не признаваха суверенитет, национални граници или каквито и да било отделни на народи и племена интереси освен великата обща цел – освобождението на Божигроб.

Зад рицаря Валтер тежко пристъпваше Готфрит Бульонски, белязан крал на освобождения Йерусалим.

Три столетия: приливи към Хемус на рицари, на коне, на оглушителни шумове от желязо, на блясъци от брони, шлемове, щитове и мечове, на многоезично гръмогласие, разбираемо само по една обща дума на железните устни „Христос“, на събаряне на стени, които можеха да изглеждат препятствие, на издълбаване на пътища, които се бяха оказали неустойчиви за конници с такива снаряжения. Всички тези приливи от вълни, които бяха само желязо и воли, които следваха само една цел, навлизаха през Дунава, минаваха през проходите на Хемус и поемаха към Цариград, като имаха всичко по пътя си за своя собственост.

Подир Петра Амиенски се чу гласът на Св. Бернарда. След Готфрида Бульонски Хемус посрещна железните конници на Людовика VII и Конрада III. Заедно с тях минаваха на пълчища унгарци, печенези, кумани и сърби, които диреха плячка.

Отново се чу и гласът на българите. Знатните мъже от Търново Асен и Петър вдигнаха народа на въстание срещу византийското иго. Асен разби императора Исак Ангела в проходите на Хемус, „планинската местност, споменавана под името Зигос, в която е било съсредоточено въстанието на Асен и Петър“, Старата планина отново стана владение на българите. Кръстопътят на народите отново стана българска земя, а движението на народи през нея продължаваше.

Затрополиха железните копита на кръстоносните конници на Фридрих Барбароса, венценосния германски император, който идеше от Италия след като бе разорил Милано. Подир него вървеше Ричард Львско сърце, който се разбунтува против баща си и увлечен от Филипа Августа, бе тръгнал да освобождава Йерусалим.

Ето и Балдуин, който завзе Цариград и в 1204 г. се избра за император на новата империя, изникнала върху развалините на Византия – Латинската. Победен при Одрин от българския цар Калояна, Балдуин падна в плен на българите, биде отведен в неговата столица Търново и затворен на върха на онази кула, която се извисяваше върху стръмнината над Янтра.

До днес тази кула се нарича Балдуинова. Преданието разправя, че в една нощ, пълна с бури, с проливен дъжд, с гръмотевици и светкавици, Балдуин се хвърлил от върха на кулата в черните води на Янтра.

1218... В съборното решение на епископите, подчинени на Охридската архиепископия, се пише за освободителното движение на българите, обитатели на старопланинските области. Те „безсрамно“ отхвърлили византийското иго и успели да завладеят всички земи на полуострова чак до морето!...

И отново кръстопътят биде завладян от латинците, която, като се ударила в проходите на Стара планина, както разправят летописците, взели Пловдив и унищожили всички български градове под планината.

Отново българите си възвърнаха заграбените земи и въздигнаха старите градове върху разрушените основи.

Една малка статистика по този въпрос показва, че от 1204 г. до 1363 г. Пловдив е ставал три пъти византийски, два пъти латински и пет пъти български.

Цяло хилядолетие българите браниха кръстопътят на народите, който стана тяхно отечество. Нашествениците се мъчеха да ги

погълнат, да ги отнесат, но биваха отблъснати от българския щит или падаха смазани под него. Всички минаха и се загубиха по четиритях посоки на света, българите обаче останаха на този *бурен кръстопът*. Когато се случеше да ги връхлети многоброен враг и да ги прогони от родните им огнища, те се оттеглиха зад Стара планина, но скоро вкупом се връщаха да скочат като лъвове върху нашественика. Ако техните домове биваха изгорени и съборени, те веднага ги издигаха отново върху старите основи. Този народ беше феникс, който възкръсваше от своята пепел.

Той остана на кръстопътя и го нарече БЪЛГАРИЯ.

Когато дойде на кръстопътя с война, този народ носеше пред себе си конска опашка, закачена на дълъг прът, и се кланяше на слънцето, луната и звездите, на гръмотевицата, на вековното дърво и на почернелия от лишеи камък. Българите се покланяха на идоли, но понеже дълго време бяха скитали, не бяха имали време да се замислят над своите богове и да им дадат един приличен образ.

Ромеите, най-старият учен народ на полуострова, вярваха в един бог и неговия син, който бил живял някога между хората като човек на име Исус Христос. В този Христос бяха повярвали и славяните, които се носеха приятелски и останаха да живеят при тях на кръстопътя.

– Как тъй вярвате в един човек? – питаха в недоумение българите. – Човешката природа е слаба... И винаги ли сте вярвали в този човек?

– Разбира се, че не – отговаряха славяните. – Доскоро ние си имахме нашия бог *Дажд-бог*, господар на слънцето, което дава целия живот на земята, и нашия *Перун*, господар на бурното небе, а тракийците си вярваха в своя *Зелфиурд*, господар на небето и светлината, който държеше в страшната си ръка гръмотевица. Те си имаха и своя *Дерзалт*, който им прашаше плодородие и с него голямо благополучие на хората. Всички общо почитахме и пакостния североизточен вятър *Борей*.

– Да, това разбираме да се почита – признаваха българите, – но как сте се осмелили да оскърбите и захвърлите тези природни сили и да признаете за бог само един човек?

– Не знаем – отговаряха славяните. – Питайте ромеите, те са много по-учени от нас, а ето че те първи захвърлиха мраморните статуи на своите богове, които са си били едни щастливи веселяци, но също и хора с голяма отмъстителна сила.

Те казват, че не се боят вече от своите богове, и нам забраняват да се боим от тайнствените сили, като например тези прекрасни наши девици *вилите*, които обитават с прелестна грация гори, планини, езера и реки.

Те не почитат вече своите три грации, прелъстителните *Азляя*, *Талия*, *Ефросиния*, нито сладката розова *Еос*, която им носеше зората, нито страшните *еринии*, които имаха вместо коси гнезда от разлютени змии, които съскаха на всички страни и доброволно изпълняваха службата да мъчат всеки грешник, хвърлен в тартара.

Те не почитат вече и горката хубава горска нимфа *Ехо*, разсърдила някога ревнивата Зевсова съпруга *Хера* и загуи прокълнатата да повтаря до свършека на света последните думи на ония, които я запитват.

Никой и никого не почитат вече те от тяхното многобройно небесно царство на Олимп.

Нито *Зевса*, уредник на света, бащата на боговете, оплодителя и закрилника на жетвата и плодовете, нито ревнивата *Хера*, която не искаше да знае за своето владичество над цялата природа, а тревожеше постоянно Зевса и цялото общечитие на Олимп със своите разправии. Нито бога на морето *Посейдон*, господар на морските бури, който победи титаните и сам разцепи планината *Оса*, за да потече през нея реката *Пеней*.

Те не почитат вече и *Аполона*, бога на деня, на слънцето, на оракулите, на поезията, нито *Ареса*, който им е помагал във време на война. Нито *Хермес*, който е благославял тяхната печалба на пазари или на хиподрома им е помагал при състезанието с коне. Те не почитат и богинята на домашното огнище *Хестия*, и може би с пълно право, защото тя остави техните домове незащитени от таква гости като вас и като нас.

Те не почитат и *Хефест*, нито неговия огън, нито неговото прочуто майсторство да кове метала. Тъй го и забравиха да си кове и своята ковачница на вулкана *Етна* копия и щитовете, като този на *Ахила*.

А къде е *Деметра* със своето плодородие, *Артемидата* със своя ловджийски лък, *Афродита* със своята красота и любовни нощи? Къде е мъдрата *Атина*, винаги замислена, с глава наведена надолу? Къде е *Елефтерия* със своята свобода, *Ерида* със своята страст към раздорите и *Елпидата* със своята сладка надежда? Всички те са забравени и тънките бели мраморни колони на техните храмове – строшени и захвърлени по склоновете на планината.

В тази планина Хемус някога живееха девиси, облечени в бяло, които елините наричаха жрици. Денем и нощем те поддържаха зад белите мраморни колони огън върху олгара на Хестия, или както римляните я наричаха Веста, заради което и техните жрици носеха името *весталки*.

Вместо бели жрици зад белите мраморни колони в стария свят сега ще срещнете черни монахини и монаси в здраво затворени отвсякъде манастири. Зад техните високи стени те се молят на Христа.

Много богове са идвали и са си отишли от нашия кръстопът. Вашите съседи сега вярват в Христа. Ако искате да живеете в мир и съгласие с тях, благоразумието изисква и вие да станете християни.

Като знак за добро приятелство и желание за мирно съжителстване с християнските народи на полуострова българите приеха Христа.

Вместо конската опашка, която носеха, те издигнаха кръста.

Кръстът обаче не им донесе мир.

Християните на полуострова се биеха с такова удоволствие помежду си, с каквото се биеха и когато бяха езичници.

В началото на XIV век османските пълчища с викове „Аллах, Аллах!...“ се нахвърлиха върху полуострова и стигнаха кръстопътя на народите. Те намериха българите да бранят сами своята родина. Те се бранеха сами, въпреки че в едната си ръка държаха меч, а в другата издигаха кръста.

Когато мечът падна от тяхната сразена ръка, кръстът остана в другата. Българите стиснаха кръста в едната си ръка, като знак, по който можеха да се различават от турците.

– Ние не щем вашия Аллах – казаха те, – нито неговия пророк Мохамеда! Не искаме да станем мюсюлмани, не искаме да станем турци!

Ние сме и си оставаме *българи*.

Загубилият сражението не винаги бива победен.

Българският страшен меч лежеше на бойното поле, строшен от турския ятаган, но робите не се признаваха победени. Цялото четиринадесето столетие се изпълни с борби за защита на полуострова срещу османското нашествие. Едва в началото на XVI век, а именно в 1529 г., нашествието спря при Виена. От Цариград до Виена се люлееше вече една гъста вълна от червени фесове, коя-

то непрекъснато преливаше през Стара планина. Тя получи ново име – БАЛКАН.

Исус Христос и Мохамед пророка се срещнаха на Балкана.

Българите се върнаха от бойните полета и завариха по домовете си турци.

Цели петстотин години турците наричаха себе си *аги* – господари, а българите наричаха *рая* – роби.

I

САМОТНИЯТ ПЪТНИК

1. Синове на Балкана

В средата на Балкана се извисява като чело на планински гигант върхът *Юмручал*, което на арабски ще рече „Висок връх“.

Височината му е определена на 2373 метра над морското равнище, но преди пет века турците измерили без всякакъв геодезически уред както него, тъй и околните върхове и установили, че именно този връх е най-високият, затуй го и нарекли *Юмручал* (Висок връх). Един летен ден те забили по всички върхове овчи глави на високи пръти и на другата сутрин намерили само главата на *Юмручал* замръзнала.

Този опит могъл да сполучи, тъй като *Юмручал* е царство на вечния сняг. В гънката на неговото тихо и студено чело лежи една постоянна бяла преспа. Тя се топи и непрестанно излива в един величествен водопад, стотина метра висок, който се вижда и от далечните селища в долината. Този сняг обаче никога не се разтапя напълно и водопадът никога не пресъхва, защото снегът е неизмеримо дълбок, превърнат на фирн от вековете, а лятото, т. е. хладното време, на върха трае по-малко от два месеца през годината, след което снеговете започват отново да ваят до следущото хладно време.

Старият *Юмручал* отправя своя снежен поглед към всички посоки на България в един обширен кръгозор, в който се виждат планински вериги с всички върхове и долини с всичките им потоци.

През двата хладни месеца на годината вечният сняг твърде скъпернически позволява на меката трева да покрие плахо голото теме на *Юмручал*, на бързи овчи стада да прекосят в силна слън-

чева светлина неговото дълбоко спокойствие и на редки обожатели на природата да надзърнат от неговото снежно чело към четирите посоки на балканския кръстопът. Обаче Юмручал не се чувства самотен. Той наблюдава с векове движението по кръстопътя в своето подножие и участва със своя грижлив поглед в живота на всички хора, които са минали по него.

В един от последните дни на месец май 1867... Когато слънцето достигна своята обедна височина и хвърли ясните си лъчи косо към земята, самотен пътник излезе под Юмручал при червените, разпукани от мразове и разядени от пороя скали на първата висока поляна, обрасла вече с буйна трева. Той идеше по тясната пътека от югозапад, която слизаше в Карлово през *Дюз чал*.

Този изневиделица изникнал ранен гост на Юмручал бе млад мъж с пъргава походка. Нозете му бяха обути в цървули и здраво увити навуща, които ги пристягаха до коленете. Черен астраганен калпак открояваше неговото бяло чисто чело, под което святкаха с бърз, наблюдателен поглед две сини очи.

Както по астраганен калпак, тъй и по късото вълнено палто на пътника, подплатено с еленова кожа, можеше да се допусне, че този млад човек е някой добър търговец от Карлово, още повече че в ръката си носеше книжен вързоп с осем чифта мешинени мъжки цървули, което можеше да бъде указание, че той отива по такава търговия в най-близкия град.

Но ако този млад мъж бе един почтен търговец, щеше ли той да пренебрегне широките царски пътища, които излизаха от Карлово, за да го заведат спокойно до всяко търговско селище? Щеше ли той да се изложи на големия риск да се промъкна сам и без всякаква дружина по тази тясна, мъчнопроходима напролет пътека през карловската планина под Юмручал, където не би могъл да срещне нито един почтен клиент за своята стока, но затуй пък под всеки трън можеше да се натъкне на разбойник?

Този мъж сигурно знаеше грозящата го опасност по тези места, но вървеше спокойно и не се озърташе настрани. Нито в ръката му, нито по дрехата му личеше някакво оръжие, което можеше да го запази в случай на внезапно нападение. Нима той се надяваше само на своята пъргава младост и на силата в своите две ловки ръце?

Трябваше ли затуй да предположим, че сам този мъж е разбойник и затуй не се бои, защото в планината би могъл да срещне са-